

Het nut van een zoekstrategie

Het gebruiken van een zoekstrategie is een vaardigheid die in de Stappenmethode veelvuldig wordt aanbevolen. Een zoekstrategie is een gerichte manier van kijken. Het is een heuristiek. Je zoekt naar bepaalde kenmerken in een stelling en met de bijbehorende oplosstrategie vind je een oplossing veel sneller.

Nu leer je een vaardigheid niet van de een op de andere dag. Deze duikt al snel op, in Stap 1. In Handleiding voor schaaktrainers Stap 1 staat: "Op de meeste oefenbladen staan opgaven met een bepaald thema. Door een uitgekiende instructie leren we de kinderen deze opgaven niet in het wilde weg te laten maken. We leren ze waarnaar ze moeten kijken, we geven een zoekstrategie aan. Het moet de leerlingen duidelijk worden hoe in het algemeen problemen van een zeker type kunnen worden aangepakt. Dit is vooral nuttig voor het praktische spel waar iedere situatie weer anders is." Na het aanleren is het oefenen, toepassen in de partijen, herhalen, uitbreiden en noem maar op. Voor sterkere spelers die vanaf Stap 1 op de juiste manier de zoekstrategie hebben toegepast is het nauwelijks bewust zoeken meer. Het gehele proces verloopt vanzelf. Alleen is dat een lange weg voor het zover is.

Nu zet Willy Hendriks in zijn boek *'Move first, think later'* meer dan grote vraagtekens bij het gebruik van de zoekstrategie (overigens geldt dat niet alleen voor de zoekstrategie, op het gebied van trainingsaanpak deugt er volgens hem veel niet).

Ik maakte kennis met het boek door een interview op de website van de KNSB. TB is Tom Bottema en WH is Willy Hendriks. Voor het gemak en een beter inzicht heb ik enkele vragen en antwoorden gekopieerd.

TB: Wat heb je ontdekt door het geven van training?

WH: Zowel goed als verdrietig nieuws: er bestaat volgens mij géén sluiproute naar goede zetten. Er bestaat geen slimme denkwijze die voor iedereen goede zetten binnen handbereik brengt.

TB: Waarom is dat goed nieuws en waarom verdrietig?

WH: Het is goed nieuws omdat schaken anders een saai spel zou zijn. Het is verdrietig nieuws omdat het betekent dat een schaker die beter wil worden daarvoor heel hard zal moeten werken.

TB: Waarom is dat een belangrijke conclusie?

WH: Omdat ik daarmee een heleboel onzin in bestaande trainingsmethoden en -boeken aan de kaak stel. Boeken die preten-deren dan wel propageren dat je er beter van leert schaken. In de trant van: neem de stellingskenmerken in je op en dan komt op een gegeven moment de goede zet er vanzelf uitrollen. Dat bestaat dus niet. En algemene adviezen waar je in een specifieke stelling niets aan hebt. Zoals: Maak het je tegenstander zo moeilijk mogelijk. Of: Bied in slechte stellingen zo lang mogelijk tegenstand. Sommige leerboeken staan er vol mee.

TB: Haha. Je bedoelt eigenlijk: de komende generatie Nederlandse schaaktrainers hoeft niet per se meer zelf te kunnen schaken...

WH: Een veel beter advies kwam van Bobby Fischer. Die zei: je moet gewoon goede zetten doen.

TB: Maar kan iemand dan wel beter leren schaken?

WH: Er zijn natuurlijk ook wel goede trainingsmethoden in mijn ogen. De kracht van een schaker wordt voor een groot deel bepaald door kennis die hij meeneemt naar het bord. Van veel stellingen oplossen wordt een schaker wel beter. Trial and error, dat natuurlijk haaks op de methode van de slimme denkwijze aanleren staat, is soms zo slecht nog niet.

Jammer dat Tom Bottema niet heeft doorgevraagd en een tikkeltje kritischer was.

"Neem de stellingskenmerken in je op en dan komt op een gegeven moment de goede zet er vanzelf uitrollen. Dat bestaat dus niet."

Een simpel voorbeeld om de ongenueanceerdheid van een dergelijke opmerking aan te tonen. De zwarte koning staat op g8 met 3 eigen pionnen voor zijn neus. Ik kijk dus direct naar een schaak op de achtste rij. Warempel, 1. Tc8# komt dankzij deze kenmerken direct bovendrijven en ik probeer niet eerst andere zetten uit. Als je dat wel doet kom je misschien ook wel bij Tc8# mat uit, misschien ook niet.

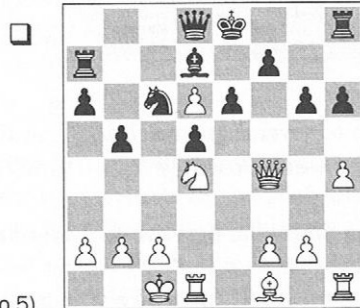
"De kracht van een schaker wordt voor een groot deel bepaald door kennis die hij meeneemt naar het bord." Dat is ongetwijfeld waar maar hoe komt hij aan die kennis lijkt me dan een noodzakelijke volgende vraag? Alleen door veel stellingen op te lossen zoals WH beweert? En hoe sterk speelt de schaker die hier wordt aangehaald?

"Bied in slechte stellingen zo lang mogelijk tegenstand." Dat is best een goed advies als er bij staat hoe je dat moet doen. Het advies dat WH wel goed vindt, dat van Fischer (*"Je moet gewoon goede zetten doen."*) is even onzinnig als je er niet bij vertelt wat goede zetten zijn.

Willy doet in het boek tamelijk krasse uitspraken. In veel gevallen domweg het tegenovergestelde van wat er in schaakboeken staat, in het merendeel van de gevallen zonder de nodige afdoende onderbouwing. Gelukkig is dat bij het onderhavige onderwerp (de zoekstrategie) niet het geval. Laten we eens kijken welke argumenten Willy Hendriks heeft om zijn bewering te staven.

Eerst even een stukje boek:

If I am right in messing up 'the respectable order', then a concept which is highly despised by traditional didactics can be revitalised: trial and error.

(Exercise no 5)

I gave this position to a young pupil. 'Aha' she said quite quickly '1. ♖e3 and then ♜xc6 and ♗xa7'. 'Very smart' I said 'but maybe I can put my rook away, can you then win as well?'. And then, a bit later, to help her: 'If 1. ♖e3, maybe I can play ♜xd4 as well.' She: 'Ah yes, hmm, oh no, ♗xd4, attacking *both* rooks'. And then quickly after that 'Oh yes, 1. ♜xc6! ♙xc6 2. ♗d4!'.

A typical way of finding the correct solution through trial and error, even though there was a clear 'look and you will see' strategy available: two unguarded pieces should direct the attention towards the double attack by the queen.

I could have said something with educational value, and maybe I did, but to be honest, mostly I find those double attacks in the same way, muddling with attractive moves, hitting one, then the next, 'hey, a double attack!'

Deze opgave is Stap 4 en staat vrijwel identiek in de Handleiding van Stap 4 (les 16).

De trainer geeft wel veel prijs (*I can put my rook away*) en (*I can play Nxd4 as well*). Er is nauwelijks sprake van het vinden van de oplossing, het antwoord is min of meer voorgezegd met Pxd4 (de trainer trialled en niet de oplosser, die begint met erroren). Een manier van hulp bieden die in schril contrast staat met stappenhulp: "De hulp die we de jongelui in de vierde Stap bieden, komt sterk overeen met die uit Stap drie. Ook nu laat de trainer het probleem formuleren en de fout benoemen."

Overigens is een torenzet in orde maar alleen als je ziet dat na 1. De3 Ta8 (Tb7) 2. Pxc6 Lxc6 3. Dc3 zwart zich kan redden met de zet 3. ... Kd7. Op dit niveau niet gemakkelijk (in de uitgangstelling is d7 niet leeg, dekken door normaal dekken en baanruiming en verder is een zet als Kd7 niet de zet die bovenaan de kandidatenlijst staat).

Het is duidelijk dat de leerlinge niet geleerd heeft zich eerst te oriënteren maar vrijwel direct zetjes speelt (bedenkt). Met een trainer die dat niet aanleert is dat haar dan ook niet te verwijten. Een zoekstrategie toepassen waarbij je de foute gegevens vindt, is sowieso niet handig en zal niet tot goede zetten leiden. Er staat maar één stuk ongedekt (*two unguarded pieces*). Er is een voorbereidende zet nodig om het tweede ongedekt te zetten.

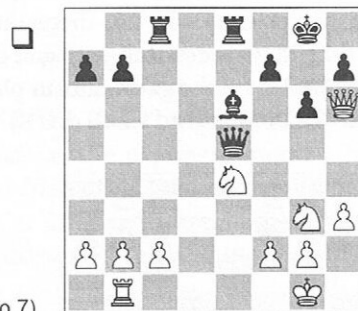
Voor ik verder ga eerst het woord weer aan Willy.

The first exercise comes from the 'Step-by-Step Method', the training program developed by Dutch IM Cor van Wijgerden. It's a very good method, with a large quantity of (mostly tactical) exercises, well classified and well built up, according to the level of difficulty.

Van Wijgerden is an advocate of search-and-solve strategy. This kind of double attack is an ideal example for demonstrating these strategies. He explicitly condemns the trial and error method: 'Through a keen instruction we teach the children not to do these exercises at random. ... A wrong "strategy" is looking for moves using a trial-and-error method. Guessing and missing.'¹

But trial and error is not necessarily random. You start trying moves that (for some reason) you feel to be most promising. An essential condition for most combinations is having pieces that (can) do something. Starting to work with these pieces can bring you quickly to the real targets.

Again it looks like we are getting close to the chicken-and-egg dilemma. It's easy to ridicule the trial-and-error method as groping blindly in the dark. But then we can laugh as well at the searching general, who analyses the weaknesses in the line-up of the enemy army, only to find out a moment later he himself has no troops left to attack anything at all.

Willy Hendriks
Richard van der Wel
Arnhem 2008 (rapid)

Unguarded pieces exploited by a double attack make a great case for search strategy. It becomes more difficult with other tactical motifs. Take for example 'pieces at knight forking distance'.² There is an enormous amount of them. Do you look for them and then see if you have a knight at the right spot?

If, in your mind's eye, you regularly hop around with the knights at your disposal (as we all do I guess), you have a more realistic way of not missing too many forks.

In the above position 1.♘h5! decided the game.

"It's a very good method" is leuk om te horen maar als het gebruiken van een zoekstrategie niet deugt dan is 'very' wat overdreven.

Het citaat beginnend met "Through ..." slaat op stof uit het begin van de tweede Stap (dubbele aanval met de dame). Een tweede stapper heeft helemaal geen idee welke zetten hij moet proberen. Volg een partij tussen twee kinderen uit de tweede Stap en we zien: ze doen maar wat (vanuit het oogpunt van de 'echte' schaker). We zijn al blij als er geen stukken ingezet worden. Zeker hebben zij hun plannetjes (stiekem een stuk van de tegenstander aanvallen) maar het slagen daarvan is vaak afhankelijk van de onoplettendheid van de tegenstander.

'Look and you will see versus trial and error' heet het hoofdstuk. Kijken heeft pas zin als er de nodige kennis is. "You start trying moves you feel to be most promising?" Dit is dus een vrijwel nutteloos advies voor een tweede stapper. Zijn langetermijngeheugen is nog vrij leeg (wat betreft schaken en specifiek qua tactiek!) en welke criteria moet hij gebruiken om een veelbelovende zet te vinden? Het is dus fijn als de tweede stapper enige richtlijnen heeft waar hij naar moet kijken (zoeken).

Het grote euvel hier (en eigenlijk van het hele boek) is dat WH geen onderscheid maakt tussen beginners (Stap 1-2), half-gevorderden (Stap 3-5) en gevorderden (Stap 6 en hoger). Het zal geen verbazing wekken als ik stel dat de aanpak voor die verschillende groepen 'nogal anders' moet zijn.

Grappig (?) genoeg hanteert WH toch iets wat een zoekstrategie lijkt (is?):

You start trying moves that (for some reason) you feel to be most promising. An essential condition for most combinations is having pieces that (can) do anything. Starting to work with these pieces can bring you quickly to the real targets.

Is het niet zo dat het succes van een combinatie veel meer afhangt van de kwetsbaarheid bij de tegenstander dan de activiteit van de eigen stukken? (Zie schema volgende blz.). Als je je aandacht richt op kwetsbaarheid dan komen de winnende zetten veel eerder in beeld. Ook die zetten die zogenaamd moeilijk zijn (achteruitzetten - het Dh1 voorbeeld verderop). We herkennen ook wel: "Ik stond straal gewonnen, hij kon geen kant uit, maar ik trapte in een flauw geintje." Veel activiteit maar toch 'ergens' kwetsbaar.

Na het lezen van deze tekst dacht ik onwillekeurig aan de trainingen van Rob Brunia. Zijn (jonge) leerlingen zouden deze stelling in no time hebben opgelost. De beperkte bewegingsvrijheid van de zwarte koning en de toren op a8 wijzen heel sterk op een mogelijk mat. Mochten de leerlingen een hint nodig hebben gehad, dan zou hij zeggen: droomstelling. De leerlingen wisten dan meteen: waar moet een bepaald stuk staan.

Het verzinnen van matstellingen leren we al in Stap 2 aan. Waar moet de dame staan zodat het mat is?

Deze zoekstrategie (jawel!) maakt dit soort opgaven tot een eitje (heel normaal matbeeld!) ook al kakelt WH dat dat achteraf geredeneerd is (het woord *hindsight* komt opvallend vaak voor in het boek).

Dat Dh1 een vreemde en misschien ook een rare zet is (als je Engels niet zo goed is) doet met het hanteren van een zoekstrategie helemaal niet ter zake. In Stap 2 plus staan drie bladzijden met 'Mat dreigen' (blz. 5, 6 en 7) en enkele zijn moeilijker dan deze opgave.

"If you do the exercises, you will learn the most from this book." Lees ik in het voorwoord.

Voor wie is dit boek? Willy geeft aan dat een 'decent' clubschaker een harde dobber zal hebben (*a hard time solving all the puzzles*). De meeste opgaven zijn gericht op de sterkere clubschaker. Hij durft wel te zeggen dat enkele zelfs voor een grootmeester niet zo gemakkelijk zullen zijn. Kortom er zit een tijdsspanne van een 10tal jaren hard werken met een goede trainer tussen de gemakkelijkste en moeilijkste opgave.

Ik heb opgaven gezien die ik zou indelen bij Stap 1 (in ieder geval 3 stuks) en ik zag ook enkele opgaven die ik destijds bij de landelijke topjeugd training van Nederland heb laten oplossen.

Willy beveelt iedereen aan om toch maar elke opgave te proberen. Zo'n advies verbreedt de kring van potentiële kopers maar voor een trainer is het een op zijn zachtst gezegd een merkwaardig aanbeveling. Voor een sterkere speler heeft het zeker nut om op gezette tijden gemakkelijkere opgaven op te lossen (maar niet Stap 1 als je Stap 9 bent). Voor zwakkere spelers is het vrijwel nutteloos om veel te moeilijke opgaven op te lossen. Het is frustrerend en ze leren er bijna niets van. Een schaker die verder wil komen moet zaken leren die hij in de eigen partijen kan toepassen. Willy denkt er anders over: *"so even if you have no clear idea about the follow-up, your move might be a good or even the best one."*

Kijk op Chess Tempo (je moet wel betalend lid zijn, denk ik) dan kun je zien welke ongelofelijk stomme zetten er gespeeld worden (leerzaam voor een trainer!) en wat de commentaren zijn over de moeilijkheidsgraad van een opgave.

Opgaven die rond en net boven je niveau liggen, hebben in het algemeen de juiste moeilijkheidsgraad (juist in de betekenis van het meest effect sorterend).

Bij pianoles zou een soortgelijk advies als Willy geeft heel vreemd overkomen, denk ik. Je moet Vader Jacob voor de volgende les oefenen (do, re, mi, do / do, re, mi, do / mi, fa, sol) en je krijgt ook de partituur van een étude van Chopin mee. "Probeer dat maar eens, misschien kun je enkele maten spelen."

Het heeft mij altijd verbaasd dat er schaakboeken zijn die geschikt geacht worden voor beginners én gevorderden.

Zoekstrategie: ja of nee?

Het zal duidelijk zijn dat het boek van Willy mijn geloof in het nut van het aanleren van de zoekstrategie absoluut niet heeft aangetast.

Wat losse overwegingen:

Er is een groot verschil met opgaven oplossen in een boek of het vinden van een combinatie in een echte partij. Bij een opgave weet je dat er iets in de stelling zit. Toch is het oplossen van opgaven nuttig want je leert veel meer dan alleen het patroon (het gebruiken van een zoekstrategie bijv.). In Handleiding Stap 2 staat een rijtje met nuttige effecten.

In een partij hoef je veel minder te zoeken. Je kent de stelling al en een zet van de tegenstander verandert niet zoveel aan de stelling. Niettemin weet je door de kenmerken (vooral kwetsbaarheid bij de tegenstander en eigen activiteit) of het nut heeft naar een combinatie te zoeken of niet. De zoekstrategie kan heel goed gebeuren als de tegenstander aan zet is.

Combinaties vinden we gemakkelijker als we als een soortgelijk voorbeeld hebben gezien. We kennen het patroon en de oplossing komt als het ware aanwaaien. Nu is het een misverstand om te denken dat we een combinatie niet zullen vinden als deze min of meer nieuw is. Juist de zoekstrategie maakt het mogelijk om onbekende stellingen op te lossen.